

KATTAVA KÄSIKIRJA SUOMEN MURTEISTA

Erkki Lyytikäinen, Jorma Rekunen ja Jaakko Yli-Paavola (toim.) 2013. *Suomen murrekirja*. Helsinki: Gaudeamus. 666 s.

Murteentutkijat Erkki Lyytikäinen, Jorma Rekunen ja Jaakko Yli-Paavola ovat tehneet vaikuttavan työn: Suomen kielen nauhoitearkiston kokoelmista on poimittu ja litteroitu murrenäyte – kaikkiaan 492 kappaletta – jokaisesta Suomen pitäjistä. Poimitut näytteet on koottu *Suomen murrekirjaksi*. Tekijät ovat itse olleet 1960-luvulla mukana nauhoittamassa arkiston kokoelmia. Uutta verrattuna aiempaan murrekirjallisuuteen on äänikontekstimahdollisuus: kirjassa esitettyjä murrekatkelmia on nimittäin mahdollista myös kuunnella vapaasti Kotimaisten kielten keskuksen sivuilla (www.kotus.fi/suomenmurrekirja). Se on erinomainen asia, koska puhutun kielen tutkimuksessa myös äänitteen kuunteleminen on tärkeää. Litteroitu teksti on aina litteroijan tekemä tulkinta äänitteestä, eikä litteraatti välttämättä anna täydellistä kuvaa tutkittavasta murreilmiöstä.

Perinteisin murteentutkimus on lähtenyt siitä, että murteita puhutaan ennen kaikkea maaseudulla. Martti Rapola (1969: 19) määrittelee murteen olemuksen maalauksellisesti: ”Aito murre on kuulunut maisemaan, jossa kapea kärrytie metsien ja viljelmien läpi mutkittellen yhdisti kyliä ja pitäjää toisiinsa tavalla, mitä nykyinen kulkija pitäisi pikemminkin erottamisena.” Toinen olennainen seikka perinteisessä variaationtutkimuksessa on äännehistorian korostuminen murreryhmien määrittelyssä. Suomen murteet on tapana jakaa ensin karkeammin itä- ja länsimurteisiin ja siitä edelleen tarkemmin kahdeksaan pääryhmään (lounaismurteet, lounaiset välimurteet, hämäläismurteet, eteläpohjalaiset murteet, keski- ja pohjoispohjalaiset murteet,

peräpohjalaiset murteet, savolaismurteet, kaakkoismurteet). Jako edellä mainittuihin pääryhmiin tuodaan esiin muun muassa murteentutkimuksen keskeisissä teoksissa, Kettusen murrekartoissa (1930–1940) sekä Rapolan äännehistorian luennoissa (1966) ja kirjassa *Johdatus suomen murteisiin* (1969). Näissä klassikoissa murrealueiden määrittely perustuu enimmäkseen tiettyihin äänne- ja muotopiirteisiin. Leksikaalista variaatiota, saati sitten syntaktista, on otettu vanhoissa murreryhmityksissä huomioon paljon vähemmän.

Tähän vakiintuneeseen murteentutkimuksen traditioon sitoutuu myös Suomen murrekirja, ja tekijät mainitsevatkin kirjansa esipuheessa tutkimuksensa taustavaikuttajiksi juuri Kettusen ja Rapolan tutkimukset. Uudempaa taustateoriaa kirjan johdannossa mainitusta kirjallisuudesta edustaa ainoastaan Wiikin oppikirja murteista (2006) – joka sekin perustuu enimmäkseen Kettuseen ja Rapolaan. Muita lähde teoksia ei ole kirjassa mainittu. Nauhoitearkiston informantit ovat syntyneet 1800-luvun loppupuolella ja edustavat juuri sitä maaseudun vanhaa kielimuotoa, jota murteiden usein ajatellaan olevan. Tutkimusperinteen vaikutus näkyy myös siinä, että alueittain esitellyt keskeiset murrepiirteet ovat enimmäkseen äänteellisiä. *Suomen murrekirja* ei siis varsinaisesti esittele mitään uutta variaationtutkimuksen alalta, mutta tarkoitus onkin ilmeisesti koota yhteen vanhaa: teos kunnioittaa murteentutkimuksen perinteitä.

RAKENNE

Murrekirjallisuudessa tuntuu olevan vakiintunut murreryhmien esitysjärjestys, jossa lähdetään liikkeelle lännen lounaismurteista ja päädytään lopuksi itään ja kaakkoismur-

teisiin. Kirjan rakenne noudattelee tässäkin perinteitä: murrenäytteet esitetään murreryhmittäin, ensin länsimurteet ja sitten itämurteet. Vakiintuneen esitysjärjestyksen noudattaminen ei kuitenkaan ole ollenkaan huono ratkaisu, koska totuttu järjestys helpottaa aiempaa murrekirjallisuutta tuntevaa lukemaan teosta.

Jokaisesta päämurrealueesta on aluksi esitelty sen tyypillisiä murrepiirteitä. Kunkin paikkakunnan murrekatkelman aluksi on asianomaista pitäjää kuvaava lyhyt teksti, joka kuvailee tavallisesti ainakin pitäjän maantieteellistä sijaintia, mutta toisinaan esitellään myös puhujaa ja hänen puheessaan esiintyviä tavallisia tai erityisiä piirteitä. Erityisen antoisia pitäjien esittelytekstit ovat silloin, kun niissä mainitaan jokin informantin puheessa esiintyvä suppealevikkinen erikoisuus, kielellinen tai kansatieteellinen. Esimerkkinä tällaisesta voi mainita vaikkapa Laitilan *ribkummon* ('riihen ympärillä oleva tarha'): ilmausta ei esiinny naapuripitäjiä lukuun ottamatta muualla Suomessa – mutta vastineita sanalle löytyy kirjoittajien mukaan etäasukielistä.

Mainio ratkaisu on otsikoida kukin murrenäyte aiheeseen sopivalla tavalla. Otsikot tiivistävät joskus yksinkertaisesti vain katkelman teeman, kun kuvataan perinteisiä töitä ja elinkeinoja (PELLAVARIIEHELLÄ; TEERENKUVILLA; UITOSSA JA SAVOTASSA) tai kertojan elämää entisinä aikoina (YHDEKSÄN VANHANA MENIN PALVELUKSEEN; PESIN TOISET HAUTAAN JA TOISET MAAILMAAN). Usein otsikko on humoristinen poiminta murrenäytteestä (NAURISTA SYÖTIIN ETTÄ MAHA PAKOTTI; IISI NAU, IISI NAU!), mutta joissakin tapauksissa taas otsikointi kertoo jo paremminkin kirjan tekijöiden assosiaatioista (OLEN UNESSA USEASTI...)¹. Kirjaa luetaan varmasti myös ajanvietemielessä ja selailen,

¹ Kertoja muistelee katkelmassa kouluaikojaan. Otsikko viittaa V. A. Koskenniemen tunnettuun runoon *Koulutie*.

ja nasevat otsikot ohjaavat lukemaan vaikkapa juuri niitä tarinoita ja kaskuja, joissa pääsevät ääneen entisaikojen parhaat tarinankertojat.

MURREPIIRTEIDEN ESITTELY

Jokaisen murrealueen esittelyssä tuodaan esiin alueen puheelle tyypillisimpiä piirteitä. Kuten aiemmin tuli esiin, piirteet ovat enimmäkseen äänteellisiä: geminaatio- ja diftongi-ilmiöitä, vokaalien ominaisuuksien variaatiota, loppuheittoa ja švaa-vokaaleita. Esimerkiksi lounaimurteista, joissa kieltämättä on omaleimainen äänteiden variaatio, esitetään ryhmän yleisinä piirteinä pelkästään fonologisia ilmiöitä (mm. pitkien vokaalien lyheneminen: *ruakka ja juama*; sisäheitto: *riitlevä ja tapleva*). Äännepiirteet on näissä esittelyissä kuvattu perusteellisesti ja monipuolisesti. Jokaisen kuvatun piirteen yhteydessä on runsaasti esimerkkejä, mikä auttaa kielitieteen terminologiaan perehtymätöntäkin oivaltamaan, millaisesta kielen ilmiöstä kulloinkin on kyse.

Systemaattisuuden kannalta keskittyminen lähinnä äännepiirteisiin voi olla hyvä valinta. Kaikista murrealueista on mainittu muun muassa, millä tavoin yleiskielen *ts*:n vastine astevaihteluineen (*mettä : mettän; mettä : metän; mehtä : mehän*; jne.) on perinteisen murteentutkimuksen keskeisimpiä piirteitä, jonka katsotaan erottavan selvästi itä- ja länsimurteet toisistaan. Toinen vastaavanlainen piirre on *t*:n astevaihtelupari eli yleiskielen *d*:n vastine (*lähteä : lähin, lähdin, lährin, lählin*). Vaikka nämä molemmat keskeiset piirteet onkin mainittu jokaisen murreryhmän kohdalla, niitä joutuu paikoin hakemaan piirreluette-loista. Osittain syynä on se, että piirteitä ei esitetä läpi kirjan samassa järjestyksessä, vaan esitysjärjestyksen on nähtävästi sanellut jonkinlainen kiinnostavuusjärjestys, jossa murteen omaleimaisimmat piirteet esitetään en-

sin. Tällainen esittämisjärjestys tuo toki hyvin esiin kunkin murteen tyypillisimmät piirteet.

Toinen pieni epäjohdonmukaisuus on se, että samoja piirteitä nimitetään kirjan piirre-luetteloissa erilaisin nimityksin. Mainittua *t:n* astevaihteluparia on näissä kuvauksissa lähes-tytty erilaisista näkökulmista: se esiintyy pait-si ”*t:n* astevaihteluparina” myös ainakin ilma-uksina ”kirjakielen *d:n* paikalla”, ”yleiskielen *d:n* paikalla” ja ”yleiskielen *d:tä* vastaava *t:n* heikkoasteinen variantti”. Käsillä olevan kir-jan useimmat lukijat epäilemättä hoksaavat, että edellä mainituissa on kyse samasta kielen ilmiöstä. Vertailevaa lukemista kuitenkin vä-hän helpottaisi, jos piirteiden esitysjärjestys ja käsitteiden käyttö olisivat yhdenmukaisem-pia. Murrekirjaa käytettäneen nimittäin myös käsikirjana, josta haluaisi nopeasti tarkistaa, millä kannalla jokin murreryhmä on vaikkapa tuon *t:n* astevaihtelun suhteen.

Vaikka piirteiden esittely keskittyykin enimmäkseen äänteiden variaatioon, osasta murreryhmiä esitellään myös joitakin muo-topiirteitä. Mukaan otetut muotopiirteet on valittu hyvin ja perustellusti: niistä nostetaan nimittäin esiin ennen kaikkea asianomaiselle murteelle tyypillisiä ilmiöitä, jotka ominta-keisuudellaan erottavat ryhmän useimmista muista murteista. Tällaisia ovat vaikkapa sijamuotojen edustumat (*täsä kyläsä*) tai im-perfektimuodot ja persoonapronominin (*net menit*). Toisinaan olisi kyllä toivonut johdon-mukaisempaa otetta muutamien piirteiden esittelyyn. Persoonapronominien muotoja (*mie, myö, net*) on mainittu ainoastaan itä-murteista, Peräpohjan murteista ja osasta hä-mäläismurteita, mutta muiden murreryhmi-en yhteydessä niitä ei ole mainittu. Yksikön 1. persoonan persoonapronominin muoto (*minä, mie, mä*) on helposti havaittava ja määritettävä murrepiirre, jonka alueellinen variaatio kiinnostaa maallikoitakin (Mielikäi-nen & Palander 2014: luku 9). Pronominin yleisimmin esiintyvät variantit olisi voinut

mainita johdonmukaisesti kaikista murre-ryhmistä eikä vain osasta.

LITTEROINTI

Murrenäytteiden litteroinneissa on tehty kompromissi luettavuuden ja tarkkuuden välillä. Litterointi noudattelee periaatteessa (puolikarkeaa) tarkekirjoitusta, mutta sen tarkkuutta on kuitenkin ilmeisesti lukemisen helpottamiseksi väljennetty. Kompromissi vaikuttaa onnistuneelta. Näytteiden äänne-piirteistä on litteroitu tarkemmin vain mur-teen kannalta relevantteja ilmiöitä (kuten dif-tongin väljeneminen), mutta sen sijaan monet sellaiset yleiset puhekielen piirteet, joilla ei ole (tai vielä todettu olevan) alueellista variaatio-ta, on jätetty merkitsemättä. Puheessa taval-linen palataalinen nasaali *ŋ* on litteroinneissa merkitty kirjakielen mukaisesti *ng, nk* tms.

Erikoismerkkejä on käytetty ainoastaan merkittäessä lounaismurteiden *t:n* astevaih-telussa olevaa soinnillista dentaalispiranttia (*ð*) tai yksitäryistä *r:ää* (*ð*) sekä niin ikään lounaismurteissa *ts:n* vastineena esiintyvää soinnitonta dentaalispiranttia (*θ*). Tämän voisi tietysti nähdä valikoivaksi ja tarkoitus-hakuisiksi litteroinniksi: lounaismurteiden tietyillä alueilla tiedetään vanhastaan käyte-tyn yksitäryistä *r*-äännettä, joten se merki-tään kyseisiin litteraatteihin, mutta muissa murteissa mahdollisesti vastaan tulevat yk-sitäryiset tapaukset merkitään toisin (*r:n* ja *d:n* mutkikkaasta suhteesta ks. Mustanoja & O’Dell 2007). Kirjan tarkoituksen huomi-oiden tällainen kritiikki ei kuitenkaan olisi kohtuullista. Teoksen yhtenä tehtävänä on ennen kaikkea esitellä alueiden tyypillisiä ja perinteisiä piirteitä maallikollekin helposti luettavassa muodossa, joten kaikenkattavaa foneettista tarkkuutta ei ole mielekästäkään vaatia. Tekstien vaivaton luettavuus lienee lu-kijoille tässä tapauksessa yhtä olennaista kuin murrepiirteisiin tutustuminenkin.

Lukemisen helpottamiseen on pyritty myös selventämällä eräitä kielenoppaiden puheen kohtia sulkeissa litteroidun tekstin joukossa: ”Se nunnataan (’hemmotellaan’) ku mä kattelentota nuarisoos” (s. 172). Selvennykset koskevat toisinaan harvinaisten murre sanojen merkityksiä: ”otethin siltä vasikalta maku (’juoksutusmaha’)” (s. 316). Toisinaan taas tulkitaan yleiskielelle vaikeaselkoisia murteellisia muotoja: ”No se ko sitä revei (=repi) ja poltti!” (s. 109). Enimmäkseen nämä selvennykset ovat oikeissa paikoissa ja hyvinkin tarpeellisia. Toisinaan selvennyksiä jää jo kaipaamaan: erään katkelman otsikkona on VAKUN HÄÄLYTTÄJIÄ (s. 103), mutta vakun häällyttämisen merkitys jää kuitenkin kyseisessä tekstissä täysin kontekstista pääteltäväksi. Arvelen, että muille kuin ”likipaikkalaisille” ilmauksen merkitys (nimittäin ’kehdon heiluttajia’) ei ole suinkaan selvä.

Merkitysten ja muotojen tulkinnat ovat siis hyödyllisiä, mutta niiden lisäksi sulkeisiin on merkitty myös tarpeellisiksi katsottuja lisäyksiä, kun halutaan selventää esimerkiksi pronomini viittausta tai täydentää yleiskielen näkökulmasta vajaan ilmausta. Lisäksi samanlaisiin kaarisulkeisiin on merkitty myös epäselvästi kuullut jaksot. Tällainen ratkaisu aiheuttaa joissakin tapauksissa epäselvyyttä siitä, kummasta tapauksesta on kyse. Esimerkiksi otan sulkeisiin merkityn *ajatella*-verbin seuraavasta kirjasta otetusta katkelmasta:

Ja, ja, kauheer raskas tyä, siäl tappurisa ja, mää (ajattelin) ett ”oi jee sentään kom mää tuan saan ni, kyl mää sit sillä pärjääj ja hyvällä kaljalla”. (s. 90)

Äänitteestä voi kuulla, että Kokemäeltä kotoisin oleva kertoja sanoo: *mää ett oi jee sentään...* Verbin lisääminen yllä olevaan katkelmaan tuntuu jo liialliseltakin lukijan palvelemiselta. *Mää et* -muotoinen referaatin johtolause on sitä paitsi nykypuhekielessäkin tavallista kielenkäyttöä (ks. esim. ISK: §

1486). Näitä (epä)selvennyksiä on kuitenkin kaikkiaan vähän, ja lukijahan voi tarkistaa epäselvät kohdat äänitteestä.

Edellä esitetyt huomautukset ovat kokonaisuuteen suhteutettuna pikkuseikkoja. Kokoaivasti voin todeta, että Suomen murrekirja on kaiken kaikkiaan onnistunut teos. Tieteellisessä mielessä siinä ei ole paljon uutta, mutta se on erinomainen kokoomateos ja hyvä käsikirja. Aineiston runsauden ja kattavuuden ansiosta sitä voisi hyvin käyttää oheislukemistona dialektologian ja sosiolingvistiikan kursseilla. Erityisesti toivon myös niin sanottujen tavallisten kielenpuhujien löytävän tämän kirjan. Kun kuntia nykyisin yhä enemmän yhdistellään, voi oman asuinseudun murre osana paikallisidentiteettiä olla arvokas asia.

Milja Väänänen

FM, tohtorikoulutettava

Turun yliopisto

mmvaan@utu.fi

LÄHTEET

- ISK = Hakulinen, A. & Vilkuna, M. & Korhonen, R. & Koivisto, V. & Heinonen, T. R. & Alho, I. (2004). *Iso suomen kielioppi*. Helsinki: SKS.
- Kettunen, L. (1930). *Suomen murteet II. Murrealueet*. Helsinki: SKS.
- Kettunen, L. (1940). *Suomen murteet III. Murrekartasto*. Helsinki: SKS.
- Mielikäinen, A. & Palander, M. (2014). *Miten suomalaiset puhuvat murteista? Kansanlingvistinen tutkimus metakielestä*. Helsinki: SKS.
- Mustanoja, L. & O’Dell, M. (2007). Suomen *d* ja *r* sosiofoneettisessa kentässä. *Virittäjä*, s. 56–67.
- Rapola, M. (1966). *Suomen kielen äännehistorian luennot*. Helsinki: SKS.
- Rapola, M. (1969 [1947]). *Johdatus suomen murteisiin*. Helsinki: SKS.
- Wiik, K. (2006). *Sano se murteella*. Tampere: Pilot-kustannus.